

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА СИНЕСТЕЗІЇ

У статті розглянуто основні концепції дослідження явища синестезії у мовознавстві; висвітлено загальні положення та передумови розгляду синестезії з мовознавчої позиції; узагальнено основні теорії вивчення досліджуваної проблеми.

Ключові слова: синестезія, когнітивна лінгвістика, сенсорна сфера, відчуття.

На сучасному етапі лінгвістам не вдалося дійти спільної думки щодо визначення синестезії в мові (В. Гак, Н. Арутюнова, Г. Пауль, С. Воронін, Ст. Ульманн, Дж. Вільямс, Б. Уорф). Це явище в лінгвістичній літературі трактується по-різному. Більшість мовознавців вважає, що основною ознакою синестезії є перенесення значення з однієї сфери відчуття в іншу, тобто ознака предмета, яка сприймається одним із відчуттів, використовується для характеристики денотата, який має ознаки, що сприймаються іншим органом чуття. На думку Г. Пауля, схожість відчуттів, що сприймаються різними органами чуття, уможливає перенесення вражень з одного відчуття на інше: наприклад, *солодкий* – не лише про їжу, а й про звук, запах; *гарний* – не лише про зорові, а й про слухові відчуття [10, с. 117].

Явище синестезії було об'єктом досліджень Б. Уорфа, який характеризував його як можливість сприйняття якогось одного відчуття за допомогою певного органу, що належить до сфери іншого відчуття, наприклад, відчуття кольору чи світла через звуки або навпаки [17, с. 135].

На думку вченого, це явище має набути більшої осмисленості завдяки лінгвістичній метафоричній системі, яка передає нерозповсюджені зображення за допомогою просторових термінів, хоча, звісно, сама система бере витoki з глибшого джерела. Б. Уорф вважає, що метафора первісно виникає із синестезії, а не навпаки [17, с. 140].

У дослідженнях П. Соколова наведено низку прикладів, коли цілі мови за своїми звуковими компонентами асоціюються з певним забарвленням: англійська – *темно-*

синя, італійська – жовта, іспанська – червона. У психології вважають, що встановлені кольорово-звукові співвідношення – явище багато в чому суб'єктивне, однак психолінгвістичні експериментальні дослідження свідчать про об'єктивні зв'язки між звуком мови та кольором, які встановлюються та відображаються у пізнанні людини [13]. У працях Л. Прокоф'євої доведено існування національної кольорової символіки звуків та букв. Дослідниця синестезії переконана, що йдеться не лише про універсальне явище – таке, що існує у психіці реципієнта, а й вторинний феномен, що накладається на об'єктивну мовну систему [11]. Л. Прокоф'єва зазначає, що явище первинного звукосимволізму активно вивчається в сучасній психолінгвістиці, базується на здатності людського мозку встановлювати асоціативну взаємодію між звучанням і значенням. Синестезія є одним з найяскравіших проявів звукосимволізму [11, с. 156].

Зауважимо, що В. Вундт інтерпретував метафори, зумовлені образним сприйняттям міміки обличчя зі смаковими відчуттями, а К. Бюлер розглядав синестетичну метафору на базі технічної моделі скіоптикону (подвійної решітки). Універсальну схему сенсорних метафор на прикладі слів “warm, hard” та їхніх корелятивів у багатьох мовах світу розробив на логічній основі Дж. Сьорль [15, с. 307].

Незважаючи на те, що предметом уваги ще Аристотеля була синестетична природа деяких лінгвістичних термінів “grave accent” та “acute accent” через паралелізм між цими типами наголосу, які сприймаються слухом, і якість, що сприймаються органами дотику, значно пізніше Ст. Ульманн довів, що синестезія є найдавнішою, доволі поширеною, можливо, навіть універсальною формою метафори [16; 23; 25].

Дещо ширше тлумачення синестезії пропонують декілька авторів, зокрема Х. Кронассер вважає синестезією перехід значення слова з фізичної у психологічну сферу [6], а Г. Стерн визначає синестезію як перенесення через асоціацію різних понятійних сфер [22]. Найширшим є визначення синестезії, яке запропонував К. Аллендорф [1, с. 123]. Синестезія – це мовне явище, у процесі якого слово, що позначає ознаку конкретного “предмета”, поєднується з нематеріальним “предметом”, для якого ця ознака не характерна. Іншими словами, синестезія визначається як перехід значення слова зі сфери фізичних відчуттів до психічної сфери або як асоціативне перенесення з однієї чуттєвої сфери в іншу, коли денотату приписуються ознаки, що сприймаються за допомогою органів чуття [1].

На сучасному етапі розвитку досліджень явища синестезії у її лінгвістичному аспекті сформувалися три напрямки.

1. Відповідно до першого напрямку, синестезія виникає у висліді злиття двох різних за характером сутностей у якусь нову. Прихильниками такого тлумачення є О. Веселовський та Р. Дірвен. Зокрема, О. Веселовський підкреслює синкретичний характер синестезії, зазначаючи, що “деякі епітети пояснюються фізіологічним синкретизмом й асоціацією чуттєвого сприйняття <...> ми постійно сприймаємо враження нероздільного характеру” [18]. Однак, взявши за основу цю гіпотезу, феномен синестезії можна буде розглядати лише одновекторно.

Акцентуючи увагу на явищі синестезії в аудіальній, одоративній, візуальній та термальній сферах, Р. Дірвен стверджує: “те, що переноситься з сфери звуку чи тепла у сферу запаху чи кольору, само по собі не є результатом перцепції, а цілком

іншим досвідом, який виникає одночасно з цим процесом” [18, р. 99]. Ми поділяємо цю тезу, але зазначимо, що зазначений аспект розглядає синестезію не у всіх її проявах.

2. Згідно з іншим, до речі, найпоширенішим серед науковців трактуванням, синестезія є різновидом метафори [24, с. 278].

3. Третя позиція щодо визначення поняття синестезії є фактично синтезом двох попередніх, адже, згідно з дескрипцією феномену синестезії, у цьому ракурсі враховується і подібність, і синкретизм, що ускладнює його розуміння. Прихильниками такого визначення синестезії є Г. Склярєвська, М. Нікітін та Ф. Палмер, які стверджують, що “у схрещуванні відчуттів можна виділити інтуїтивне прагнення розуму сприймати світ не дискретно, а синкретично (у єдиному комплексі). Елементи світу <...> можуть завдяки особливостям системи відображення сприйматися саме так (урахування аспекту подібності відчуттів у явищі синестезії, що викликає подібне відчуття” [12; 9; 21].

Однак треба зазначити, що жодна зі згаданих позицій щодо визначення синестезії не дає аргументованої відповіді на запитання, чим є насправді синестезія – зближенням двох сенсорних сфер чи їхнім злиттям. Як засвідчують спостереження, явище синестезії складніше, ніж злиття чи зближення двох сенсорних ознак, і виходить за межі сенсорної сфери. Отож, синестезію можна вважати перенесенням психологічних процесів до сфери значення сенсорних лексем (розвиток емоційно-оцінного значення тощо) унаслідок переходу лексеми на вищі рівні сенсоріуму (відчуття – аналіз відчуття).

Лексеми під впливом явища синестезії можуть не лише розширювати свою семантику в межах сенсорних сфер, а також набувати емоційно-оцінних значень, тому логічним є твердження, що в синестетичних перенесеннях у їхньому вузькому та широкому лінгвістичному значеннях у ролі “спільного знаменника” може виступати емоційний фактор (забарвлення). Позитивне чи негативне емоційне забарвлення має кожна сенсорна лексема, зберігаючи його при синестетичному переході до іншої сфери. Однак роль емотивного фактора цим не обмежується. При синестезії в її ширшому розумінні емоційно-оцінне значення синестетичної лексеми виходить на перший план і виступає самостійним кінцевим елементом ланцюжка синестетичного перенесення “відчуття – емоція”.

Синестезію в її широкому значенні називають перенесенням значень від власне сенсорних лексико-семантичних груп до лексико-семантичних груп з іншою семантикою. М. Нікітін пояснює цей феномен тим, що “на синестетичній основі зближуються образи простих, зовнішніх, фізичних і складних, внутрішніх, розумових дій (явищ)” [5, с. 64]. У таких випадках лише одна зі сфер є сенсорною.

Взаємодія двох сенсорних сфер є основою явища синестезії (у її вузькому значенні), однак вона, як стверджує К. Джонсон, не є довільною, адже „конкретна вихідна сфера, що тісніше пов’язана з досвідом саме відчуття, розглядається як джерело інтерференцій, які можна перенести у відносно абстрактнішу і неструктуровану сферу з урахуванням певних обмежень” [19, р. 156].

Про незворотність та одновекторність синестетичних перенесень, які є відображенням зв’язків між різними сенсорними лексико-семантичними групами, ведуть

мову Ст. Ульманн та Дж. Вільямс. Проаналізувавши приклади синестезії у творах дванадцяти поетів XIX ст. (серед них: один – угорський, один – американський, два – французьких, вісім – англійських), Ст. Ульманн визначає тенденції розвитку синестетичних значень:

1) семантика синестетичних лексем розвивається у напрямку від менш диференційованих відчуттів (нижчих) до більш диференційованих (вищих), від менш розрізнених сенсорних полів (тактильного) до аудіального та візуального. Зокрема, примітивнішими автор вважає дотик, смак і запах, а розвиненими – слух і зір [24, р. 281];

2) джерелом синестетичних перенесень найчастіше є тактильна сфера;

3) адресатом синестетичного перенесення часто виступають поняття, які належать до аудіальної сфери [24, р. 225-233].

Звертаючись до матеріалу давніх та сучасних мов, Ст. Ульманн стверджує, що синестезія є семантичною універсалиєю [25]. Дослідник вважає, що явище синестезії має давню історію в мові: воно трапляється у Гомера, Есхіла, у мовах Китаю, Японії, Індії, Ірану, Аравії, Єгипту, давнього Вавилону та Палестини.

Проведені дослідження дають підставу для виділення трьох універсальних тенденцій, характерних для явища синестезії у мові:

1) перенесення значення найчастіше проявляється від нижчих сфер сенсоризму до вищих, від менш диференційованих до більш диференційованих;

2) відповідно до цієї тенденції, основним джерелом для створення синестетичної метафори виступають поняття, що входять до сфери дотику;

3) адресатом здебільшого виступають поняття, які стосуються сфери слухового та зорового сприйняття; акустика та зір стають головними при отриманні синестетичних характеристик [25, с. 78].

Дж. Вільямс розвиває тезу Ст. Ульманна, наголошуючи не лише на загальних положеннях синестетичних перенесень, а й виводячи конкретні схеми та взаємозв'язки сенсорних сфер [26]. Однак метою досліджень Дж. Вільямса були лише синестетичні зв'язки між двома синестетичними сферами, а не всі синестетичні переходи, тому його результати треба приймати з певними застереженнями. Матеріалом для дослідження Дж. Вільямса слугувало семантичне поле, що складалося з понад ста сенсорних лексем, у межах якого було виділено шістьдесят п'ять сенсорних прикметників, що входять до складу синестетичних словосполучень, тобто вивчалися їхні синестетичні зв'язки з іншими сенсорними групами [23; 27].

Праці Дж. Вільямса та Ст. Ульманна відіграли досить важливу роль у вивченні явища синестезії, хоча вони й не охопили всіх аспектів цього феномену. Ст. Ульманн аналізує синестетичні лексеми в аспекті синхронії та визначає основні тенденції руху семантики синестетичних лексем, акцентує початкову та кінцеву ланки (сенсорну сферу) в ланцюжку синестетичних перенесень й обґрунтовує поняття синестетичної метафори. Іншими словами, дослідник висуває тези, не даючи їм чіткої аргументації на практичному матеріалі. Зокрема, Дж. Вільямс вивчає семантичну структуру прикметників англійської мови в діахронічному аспекті лише на прикладах синестетичної метафори, підкріплює результати свого дослідження тенденціями в розвитку семантики синестетичних лексем, виведених Ст. Ульманном, та

створює на їх основі схему синестетичних перенесень. Отже, Дж. Вільямс лише підтвердив висунуті раніше Ст. Ульманном тези та навів власні приклади, не аналізуючи, яким саме чином відбувається синестетичне перенесення ознаки [23; 27].

Вивчення синестезії в мові зумовлено зверненням до лексичних одиниць, які досліджуються на рівні різних структур. Розглядаючи семантичну структуру значень синестетичних лексем, Л. Кудреватих виокремлює такі три семантичні компоненти:

- 1) компонент, що описує власне відчуття (аудіальне, густативне тощо);
- 2) інтенсивно-екстенсивний компонент (“ступінь ознаки”);
- 3) компонент оцінки [5, с. 6].

Перший зі згаданих компонентів семантики синестетичних лексем характеризує сенсорну ознаку, притаманну для сприйняття лише певним органом чуття, тому логічним є висновок, що основними семантичними ознаками, характерними для всіх синестетичних лексем, є ознаки інтенсивності та оцінки. Параметр інтенсивності включає ступінь ознаки (високий або низький), а параметр оцінки віддзеркалює позитивну або негативну оцінку ознаки [5, с. 16].

Ця теза збігається зі щойно наведеним твердженням М. Нікітіна про емоційно-оцінний компонент семантики синестетичних лексем та з позицією Ч. Осгуда, який вважає, що зміни в межах категорій “*хороший (добрий) / поганий*” (*приятний / неприємний*), “*сильный / слабкий*” є найважливішими в семантичній диференціації лексем. “Коди різних мов схожі на айсберги: лише невелика їхня частина виглядає з води, проте загальний фундамент мов знаходиться якраз під водою, там формуються універсальні механізми метафори та синестезії, закорінені у психофізіологічній єдності людей” [20, р. 246-247]. Експериментальні дослідження, які були проведені школою Ч. Осгуда, засвідчили, що існують загальні основи синестезії, які не залежать від мови та культури.

Для мовознавства найбільш вагомими, як відомо, є асоціації за подібністю (основа метонімії, метафори, порівняння в поезії). Вони здебільшого індивідуальні в кожного автора. Скажімо, один поет може порівняти дівчину з *лілією*, інший – з *сарною*, третій – з *кипарисом*. Але всі ці метафори ґрунтуються на спільній ознаці (у наведеному прикладі – *стрункість, краса*). Отже, є вмотивованість порівняння, і тому воно стає зрозумілим для нас, читачів. Хоча зовні всі ці порівняння різні, вони мають спільну ознаку і слугують для опису краси дівчини. Подібність може виявлятися і за змістом, і за емоційним впливом (*тембр – колір, тональність – колорит*).

Лінгвісти мають справу з конкретними маніфестаціями психофізіологічної синестезії в мові – поєднанням синестетично пов’язаних слів, що позначають об’єкти, сприймаються в сенсорній модальності і в певній емоційній сфері. Проведений аналітичний аналіз теоретичних напрацювань із зазначеної проблематики дає підстави стверджувати, що існує декілька поглядів на цей феномен.

1. Синестезію зараховують до розряду напіввідзначених структур, що характеризуються порушенням семантичних чи синтаксичних зв’язків між словами [2; 7].

2. Розглядаючи метафоричну синестезію, що має місце, коли якість, позначена прикметником, сприймається іншим органом відчуття, ніж предмет, позначений певним іменником, як різновид комбінаторно-семантичної метафоризації, дослідники зазначають, що в цьому випадку граматична семантика суперечить лексичній [4].

3. Специфічність співвідношень синестетичного типу, що трактується в стилістиці як метафоричність, переносне значення одного з компонентів, може також пояснюватися через зміну валентності одного з компонентів [3, с. 74-81].

На сучасному етапі розвитку досліджень явища синестезії у її лінгвістичному аспекті виділяється три напрямки, які формують підвалини для аргументованого вивчення у мовознавстві.

Література

1. Аллендорф К. А. Значение и изменение значений слов / К. А. Аллендорф // Учен. зап. МГПИИЯ имени М. Тореца. – М. : Изд-во МГПИИЯ имени М. Тореца, 1965. – № 32. – С. 122-125.

2. Арнольд И. В. Потенциальные и скрытые семы и их актуализация в английском художественном тексте / Арнольд И. В. // Иностр. яз. в шк. – М., 1979. – № 5. – С. 10-14.

3. Горелов И. Н. Синестезия и мотивированные знаки подязыков искусствоведения / И. Н. Горелов // Проблемы мотивированности языкового знака. – Калининград, 1976. – Вып. 3. – С. 74-81.

4. Кострова О. А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка : учеб. пособие [для студентов вузов, обучающихся по специальности 033200 – иностр. яз.] / Ольга Андреевна Кострова. – М. : Флинта : Моск. психол.-соц. ин-т, 2004. – 238 с.

5. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. / Юлия Кристева ; [пер. с фр.] – М. : Рос. полит. энцикл., 2004. – 656 с.

6. Кундик О. И. Специфика синестезийных словосочетаний в русском и английском языках : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / О. И. Кундик. – Саратов, 1997. – 18 с.

7. Золина Н. Н. Проблемы структурно-семантической организации интерпретации текста / Н. Н. Золина. – Барнаул, 1980. – С. 28-35.

8. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учеб. пособие [к курсам языкознания, лексикологии и теорет. грамматики] / Михаил Васильевич Никитин. – М. : РГБ, 2008. – 760 с.

9. Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании / Михаил Васильевич Никитин. – Владимир : Изд-во Влад. гос. пед. ин-та имени П. И. Лебедева-Полянского, 1974. – 222 с.

10. Пауль Г. Принципы истории языка / Герман Пауль [пер. с нем. под ред. А. А. Холодовича]. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.

11. Прокофьева Л. П. Звуко-цветовая ассоциативность : универсальное, национальное, индивидуальное / Лариса Петровна Прокофьева. – Саратов, 2007. – 245 с.

12. Складарская Г. Н. Метафора в системе языка / Галина Николаевна Складарская. – СПб. : Наука, 1993. – 128 с.

13. Соколов П. П. Факты и теория “цветного слуха” / П. П. Соколов // Вопросы философии и психологии. – 1987. – № 37. – С. 22-27.

14. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1985. – 335 с.

15. *Серль Дж.* Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Серль, Д. Вандервекен // НЗЛ : новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 18. : Логический анализ естественного языка. – С. 242-263.

16. *Ульманн Ст.* Семантические универсалии / Ст. Ульманн [пер. с англ. под ред. и предисл. Б. А. Успенского] // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. 5 : Языковые универсалии. – С. 250-293.

17. *Уорф Б. Л.* Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф [пер. с англ. Е. С. Кубряковой] // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – Вып. 1. – С. 135-168.

18. *Dirven R.* Metaphor as a basic means of extending the lexicon / R. Dirven // The ubiquity of metaphor. Metaphor in language and thought. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1985. – P. 85-120.

19. *Johnson Ch.* Metaphor vs. Conflation in the acquisition of polysemy / Ch. Johnson // Cultural, Psychological, And Typological Issues in Cognitive linguistics. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1999. – P. 155-170.

20. *Osgood C.* Language universals and psycholinguistics / Ch. Osgood // Universals of language. – Cambridge : MIT Press, 1963. – P. 236-254.

21. *Palmer F. R.* Semantics : a new outline / Frank Robert Palmer. – М. : Vyssaja skola, 1982. – 111 p.

22. *Stern G.* Meaning and change of meaning / George Stern. – Goteborg : Wettergren & Kerbers, 1931. – 456 p.

23. *Ullmann St.* Semantics. An introduction to the science of meaning / Stephen Ullmann. – Oxford : Blackwell, 1962. – 278 p.

24. *Ullmann St.* The principles of semantics / Stephen Ullmann. – Glasgow : Jackson, Son and Company, 1957. – 348 p.

25. *Ullmann St.* Words and their use / Stephen Ullmann. – L. : Oxford University Press, 1951. – 310 p.

26. *Varela F. J.* The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience / F. J. Varela, E. Thompson, E. Rosch. – L. : MIT Press, 1991. – 308 p.

27. *Williams J.* Synaesthetic Adjectives. A possible law of semantic change / J. Williams // Language. – 1976. – Vol. 52. – № 2. – P. 461-478.

Melko Kh. B. Linguistics statements for investigation synesthesia

This article outlines the main statements on the phenomenon of synesthesia in linguistics. The theoretical and methodological fundamentals for the study of synaesthesia in Modern Linguistic were generalized.

Keywords: synesthesia, cognitive linguistics, sensory sphere in life.

Мелько К. Б. Лингвистические предпосылки изучения явления синестезии

В статье рассматриваются основные концепции исследования явления синестезии в языкознании; анализируются общие положения и предпосылки изучения синестезии с лингвистической позиции; обобщены основные теории изучения.

Ключевые слова: синестезия, когнитивная лингвистика, сенсорная сфера, ощущения.